

El sueño de la razón produce Monstruos.
Capricho núm. 43. Goya

El sueño
de la razón
produce
monstruos.

UNA VISUALITZACIÓ DEL FANATISME. LECTURA D'UN POEMA DE J. V. FOIX

JOSEP PELFORT I GREGORI

N'hi ha molts que es creuen que pensen i, de fet, només estant reordenant els seus prejudicis.

William James

Enguegem el televisor i ens adonem que el nou i popular NO-DO mostra de manera repetitiva un rostre, una imatge que ens resulta familiar, i que per a molts de nosaltres havia representat —i representa— l'humor més humà (aquell que és fet de mirades i de gestos, d'ensopegades i de petons), i també l'enginy i la sàtira de la intolerància, vingués de la banda que vingués... Però vet aquí que, sota la icona de l'estimat Charlot, hi descobrim en realitat un impostor, un homenet amb ínfulas de grandesa que encarna en bona mesura tot allò que el mateix Chaplin va voler combatre al llarg de tota una vida. Ens el volien usurpar. I és que corren temps convulsos i confusos en què el fanatisme i la intolerància adopten formes molt diverses i es vesteixen, sovint, de raó i de sentit comú.

Però aquest caràcter de cosa amalgamada que tenen tots els fanatismes, aquest empescarse teories racionals per justificar la follia, no és pas res nou a la nostra pell de brau. Foix ja va desemascar els dogmàtics i els va dedicar un poema esplèndid, el VIIè del recull *On he deixat les claus...*, que està datat entre juliol de 1929 i octubre de 1936. La peça és un portentós devesall d'imatges poètiques, una vigorosa visualització de la barbàrie, de l'alienació i de la irracionalitat.

Però, abans d'encetar la lectura del poema, seria aconsellable fer esment de dues mostres de la prosa del poeta en què la crítica al dogmatisme s'hi formula d'una manera evident. A "El bufanúvols de Torremoresca", hi llegim: "...El dogmàtic creu que només ell ensolca i capeix, i que els altres som uns patumots curts de gambals (...) el dogmàtic del poble, que diu, prediu i conjectura, no hi veu més enllà de les ulleres..."¹

A *Si l'hàbil daguer...*, aquest motiu temàtic apareix elaborat poèticament: "...Junts, batrem els qui, captats pel malefici de les nits i vassalls de la Lluna, es juguen als daus prerrogatives, franqueses, exempcions i llibertats..."²

Aquests darrers mots fan pensar en uns versos magnífics del poema inicial de *Les irrealis omegues*:

*En murs de nit calqueu testa i segell
I amb daus plomats, en bars sense sortida,
Jugueu, amb urc, en taulers invisibles,
Muntanya i cos, dofi, arbre i ocell!*³

De fet, aquest poema, dins l'obra en vers de Foix, és potser un dels que manté més paral·lelismes

1. De *Darrer comunicat*, J.V. Foix, *O.C./2 Prosa*, Barcelona: Ed. 62, 1985, Clàssics Catalans del S.XX, p. 377.

2. Dins *Del Diari "1918"*, J.V. Foix, op. cit., p. 120. El subratllat és nostre: ens interessa remarcar la connotació negativa de la nocturnitat, de la foscor.

3. J.V. Foix, *O.C./1 Poesia*, op. cit. v. 49-52, p. 125. Aquí, com en les citacions posteriors, el subratllat és nostre.

amb el poema VIIè d'*On he deixat les claus...*, i ens haurà de ser molt útil, fins i tot en detalls concrets, a l'hora de comentar el darrer.

Intentem, però, abans, de perfilar el sentit general que unifica el poema. No hi ha dubte que es tracta, en termes generals, d'una enumeració dels fanàtics que hi ha hagut pel món, d'una crítica del fanatisme, de qualsevol fanatisme. P. Boehne, en comentar aquest poema, escriu: "*It is a vast mural of humanity succumbing to hate and hopelessness, caught up in the stream of events*"⁴

Ara bé, hi ha unes paraules de Gabriel Ferrater, precisament arran del poema inicial de *Les irrealis omegues* més amunt citat, que són menys indulgents, però més lúcides i ajustades. Ferrater fa notar que "*l'obsessió de Foix, quant a la interpretació, no solament de la guerra civil, sinó en general de tots els fets polítics espanyols, (...) és que una teoria, per així dir-ho, racional, una teoria econòmica o política, d'aparença racional o freda, només és l'envoltori per a una sèrie de passions enfollides*"⁵

Aquestes paraules toquen de ple el moll de l'os del fanatisme; són com la fulla d'un ganivet esmolat que desfà i separa l'amalgama de què parlàvem més amunt: el fanatisme, qualsevol fanatisme, és una forma d'irracionalitat encoberta.

Desbrossat l'element ideològic i moral, la càrrega de pensament del poema, serà bo de llegir-lo tot seguit més particularment. Deixem el títol per a més endavant i fixem-nos ara en els tres primers versos:

*Doneu-me una llanterna: —On és el cavall?—,
Doneu-me carbons durs i guixos lluminosos,
Doneu-me murs de nit a les ciutats lunars.*

(v. 1-3)

4. Patricia Boehne, "J.V. Foix and the Civil War, 1936-1939", dins *Catalan Review*, I, *Homage to J.V. Foix*, p. 43. *Stream* té aquí el sentit de "riuada", "torrentada"...

5. G. Ferrater, *Foix i el seu temps*. Barcelona: Quaderns Crema, 1987, p. 89-90.

D'entrada, hi podem remarcar dos aspectes importants: una primera persona del singular dóna tres (o quatre) ordres seguides, i s'estableix un ambient nocturn, ja suggerit, bé que indirectament, en el primer vers. Així doncs, l'arrencada del poema inaugura un clima fosc i d'acció frenètica. És prou conegut el caràcter negatiu —és a dir, el caràcter de cosa irracional en el sentit que he intentat detallar més amunt— amb què Foix connota la nit, la foscor, la lluna...: recordem, sense anar més lluny, el text de *Si l'hàbil daguer...* citat anteriorment. Aquesta identificació serà recurrent —i a vegades es veurà intensificada (v. 7)— al llarg de força versos (com a mínim fins al v. 17):

Doneu-me murs de nit a les ciutats lunars. (v. 3)
Al foscant de la fosca, fregorosos; (v.7)
Crepusculars, a les calçs revelades (v.9)
Botànics desviats a l'oreig de les ombres (v.16)
Colpits pel clam de les brases nocturnes (v.17)

D'altra banda, aquesta atmosfera nocturna i aspra trobarà el seu correlat mètric en un ritme tallat (vers 1), i en uns encavallaments violents (v. 8-9):

*Pelegrins conjurats al caliu dels estigmes
Crepusculars, a les calçs revelades.*

Però tornem als tres primers versos, el darrer dels quals ("Doneu-me murs de nit a les ciutats lunars") ens proporciona una altra dada rellevant si l'acarem amb aquest altre del poema I de *Les irrealis omegues*:

En murs de nit calqueu testa i segell

Com ha observat Ferrater, "*el vers [de Les irrealis omegues] es refereix al fet que, quan [els franquistes] van entrar aquí a Catalunya, l'any 39, a les parets de totes les esglésies van pintar el cap de José Antonio Primo de Rivera i l'emblema de la Falange. Els murs de nit són les esglésies...*"⁶

6. G. Ferrater, op. cit., p. 99.

Sabem, per tant, quina orientació pren el poema, que segueix amb el clam del fanàtic religiós:

*Jo só l'orat, segrest, amb vesta d'ungles
I els ulls amb broll de peix en un cos vegetal.*

El mot “segrest” és clau; el fanàtic és un “segrestat”, un *alienat*, perquè ha perdut el seu fur intern, la seva identitat. Aquesta dissolució de la identitat és el que explica la repulsiva metamorfosi posterior (home-peix-vegetal). Cal fer notar que Foix adreça la seva crítica al fanàtic religiós (i no pas a la religió en ella mateixa o a la idea de transcendència: la recerca de l'Absolut és força present en tota la poesia foixiana).

Els versos 6 i 7 (“Veig un eixam de creients invisibles / Al foscant de la fosca, fregorosos;”), d'una banda, reblen la idea de crisi de la personalitat, alienada en les masses (“eixam”), però, sobretot, tenen una funció estructural: ofereixen una visió global i bigarrada dels fanàtics, que s'anirà descabdellant al llarg de les enumeracions dels versos següents. De manera que és a partir del v. 8, és a dir, a partir del primer punt i coma,⁷ que s'inicien les enumeracions de fanàtics religiosos al llarg de la història:

*Pelegrins conjurats al caliu dels estigmes
Crepusculars, a les calçs revelades
Sota els velluts dels cossos incorruptes; (v. 8-10)*

Aquest bloc de tres versos és una crítica punyent de les supersticions dels pelegrinatges; però, a més, amb un sentit sarcàstic: a sota dels “velluts dels cossos incorruptes”, és a dir, de la vestimenta envellutada i rica, no hi ha altra cosa que la calç —la calç viva— que es feia servir antigament per cremar els cossos dels morts de pesta.

7. Els punts i coma seran la forma gràfica d'anar distingint cada “classe” o “manifestació històrica” de fanatisme religiós.

Els versos 11-12 constitueixen un segon bloc i fan notar el caràcter forassenyat que de vegades tenen les dues pràctiques més típiques de mortificació corporal; el primer és una clara referència a l'ús de les deixuplines (“*Flagel·lants* taciturns al confluent dels somnis”; el vers 12 (“Emmurallats per l'*heura dels silicis*”) és una metàfora el terme real de la qual s'indica a través del joc fonètic silicis-cilicis.⁸

En els versos 13-15, els mots “Pastors” i “cleda” designen la Jerarquia i el Si de l'Església, d'acord amb les imatges tradicionals de la doctrina cristiana. Però la “cleda” és “presa del torb de les ales,...” (v. 14), del remolí, del desori.

Pel que fa als versos 16-18, ens serà ben útil tenir presents aquests altres del poema I de *Les irrealis omegues*:

*Ni el mite, doncs, no us val, iniciats
Pel hierofant disfressat de botànic; (v. 53-54)⁹*

Sobre aquest vers, escriu Ferrater: “*Aquest vers és la clau de tot el poema. El “hierofant” que es disfressa de “botànic” és el foll que es disfressa d'ésser racional*”¹⁰ (el “hierofant” era, a l'antiga Grècia, el sacerdot que iniciava en els misteris sagrats; i, per extensió, al·ludeix també a qualsevol mestre de nocions recòndites). Si llegim ara els versos del poema que ens ocupa,

*Botànics desviats a l'oreig de les ombres
Colpits pel clam de les brases nocturnes
I herboritzant amb fressa de concili; (v. 16-18)*

ens adonem que el valor de la imatge és el mateix: aquesta invectiva és també un desemmascarament. Els “botànics desviats a l'oreig de

8. El cilici és una mena de xarxa feta de cadenetes de ferro i acabada amb punxes que se cenyeix al voltant de la cama.

9. J.V. Foix, *op. cit.*, p. 125.

10. G. Ferrater, *op. cit.*, p. 100.

les ombres” —altra vegada la foscor com a element pervers— no són altra cosa que “falsos botànics”; és a dir, éssers folls camuflats de racionalitat.

Els v. 19-22 formen un altre grup referit a les atrocitats comeses durant les colonitzacions (la paraula “guinees” és clau: tant en el seu sentit geogràfic i històric¹¹ com perquè és el nom d’una antiga moneda d’or anglesa). La cobdícia i els delers de conquesta, la destrucció de la cultura i del medi natural autòctons, les crueltats infligides als indígenes:

*Que pinten de colors assetjades guinees,
Amb selves de llibants i mares antigues,
I el plor de les negrors al pregon de les criptes;*
(v. 20-22)

Però llegim ara els v. 23-25:

*Marxants secrets d’obscenes gavardines
Amb llurs amants florents als joncs de les drassanes
D’un port sediciós amb semàfors sectaris.*

Aquest darrer bloc en l’enumeració dels fanàtics representa un gir important en l’orientació del poema —en el sentit que la crítica als dogmàtics no abasta només els excessos religiosos sinó també el fanatisme polític dels escamots de la FAI—, i té el seu punt de partida en un fet real i biogràfic: “... Resulta que la casa de Foix —diu Ferrater— va ser registrada per una patrulla de la FAI durant la guerra, i justament aquella gent van trobar com a cosa suspecta un parell de gavardines que hi havia en un penja-robes. És a dir, van creure que en Foix usava les gavardines pel mateix que les usaven ells, o sigui per portar-hi pistoles. (...) El fet més important del 19 de juliol [de 1936] a Barcelona va ser la presa de la caserna de les Drassanes. “Amb

*llurs amants florents (...): justament va ser allí on es van formar les primeres unitats femenines, les primeres unitats de milicianes, que són aquestes “amants florents als joncs de les drassanes”. Els joncs evocuen simplement la humitat de la part baixa de Barcelona...”*¹²

I, pel que fa al vers 25 (“D’un port sediciós amb semàfors sectaris”), Ferrater escriu: “...l’explicació de Foix, perdó pel renec, però s’ha de dir tal com ho diu ell, va ser aquesta: “Cony, només deixaven passar el vermell, durant la guerra!”...¹³ Aquest canvi d’orientació del poema fa pensar en una reelaboració, que vindria confirmada per les dates (juliol de 1929-octubre de 1936).

Els tres darrers versos, separats de la resta de la peça, vénen a ser com una mena de conclusió. Fixem-nos, de primer, en el vers 26:

¿Qui, si no jo, n’és Sacerdot Suprem?

Torna a aparèixer la primera persona del singular que obria el poema —i que és la que s’esmenta al títol, però en tercera persona del singular. El mateix “orat”, “segrest”, és qui ara és proclama “Sacerdot Suprem” de tot l’enfilall de sanguinaris, de diferents signes, que han atapeït els versos precedents; tornem al nervi central del poema: tots els fanatismes, d’un tipus o d’un altre, són iguals perquè tots són, en darrer terme, formes més o menys dissimulades de follia. El canvi de persona —a la primera del plural— en els dos últims versos és significatiu:

*No cercàvem en va, pels clots de les muralles,
L’empremta digital dels déus inexplicables.*

Ara ens parla algú que és fora de l’alienació, que pot mirar de manera serena i objectiva els

11. Referència a les antigues Guinea Francesa i Guinea Espanyola, a l’Àfrica occidental. A la primera, per exemple, el tràfic d’esclaus no s’acabà fins al 1861.

12. G. Ferrater, op. cit., p. 59-60.

13. Ibid., p. 60-61.

fets; algú que, malauradament, constata el rastre pervers i tangible dels “déus inexplicables” (en tant que absurds, irracionals) quan els cerca pels clots de les muralles. Els versos finals enllacen amb el títol del poema, que ara s’omple de sentit: “VAGAVA, A GALOP TIRAT, PELS VOLTS DE LA MURALLA, SEGUIT D’UNA CORRUA DE CARBONERS SUPERSTICIOSOS.”¹⁴

Quan tornem a mirar la pantalla del televisor, hi veurem altra vegada l’homenet pretensions i ridícul... i l’Home del Turbant, que amb barba retallada i maneres elegants convida el seu seguici de màrtirs a esventrar-se al mig d’una plaça o d’un mercat; i darrere seu, empaitant-los com un posseït, el Xèrif de la Justícia Infinita, el qual, amb sofisticades i convincents formes de matar, ens ha de preservar a tots del Mal. I molts d’altres... Però, ara, la nostra imaginació està poblada d’imatges més poderoses: tots plegats ens semblen tallats pel mateix patró, i, encara que duguin disfresses diferents (els uns abillats amb túniques llargues, els altres de vint-i-un botó), els veiem tots com si fossin un sol home, una figura vestida “amb vesta d’ungles, i els ulls amb broll de peix en un cos vegetal”.

14. En alguns tractats de doctrina catòlica, s’indica que el veritable creient no ha de tenir “la fe del carbonero”; amb aquest terme, es fa referència a aquells que tenen una fe que es basa principalment en creences irracionals o supersticioses i que desconeixen els fonaments filosòfics i teològics que sustenten la seva fe.

JOSEP PELFORT I GREGORI (Igualada, 1968) és llicenciat en Filologia Catalana. Li agraden les dones, els llibres, el cinema i el bon menjar (probablement, per aquest ordre). Treballa des del 1992 com a corrector d’estil, traductor i assessor literari per a diverses editorials. De tant en tant, es diverteix escrivint articles sobre literatura i sobre cinema, tant per a revistes especialitzades i de renom (com ara *Els Marges*) —que no llegeix gairebé ningú que no sigui del gremi—, com per a diaris publicats íntegrament en català (com ara *l’Avui*), que diuen que és a punt de plegar per falta de lectors. Potser perquè és un idealista que encara creu en allò de “la immensa minoria”.

ANNEX

VII

**VAGAVA, A GALOP TIRAT, PELS VOLTS
DE LA MURALLA, SEGUIT D'UNA CORRUA
DE CARBONERS SUPERSTICIOSOS**

- Doneu-me una llanterna: -;On és el cavall?-,
 Doneu-me carbons durs i guixos lluminosos,
 Doneu-me murs de nit a les ciutats lunars.
 Jo só l'orat, segrest, amb vesta d'ungles
- 5 I els ulls amb broll de peix en un cos vegetal.
 Veig un eixam de creients invisibles
 Al foscant de la fosca, fregorosos;
 Pelegrins conjurats al caliu dels estigmes
 Crepusculars, a les calçs revelades
- 10 Sota els velluts dels cossos incorruptes;
 Flagel·lants taciturns al confluent dels somnis
 Emmurallats per l'heura dels silicis;
 Pastors plantats a la cleda dels astres
 Presa del torb de les ales, i balbs
- 15 D'heure el saber en vocabulari d'aigües;
 Botànics desviats a l'oreig de les ombres
 Colpits pel clam de les brases nocturnes
 I herboritzant amb fressa de concili;
 Prelats sofrents, a les fonts sulfuroses,
- 20 Que pinten de colors assetjades guinees,
 Amb selves de llibants i marees antigues,
 I el plor de les negrors al pregon de les criptes;
 Marxants secrets d'obscenes gavardines
 Amb llurs amants florents al jonc de les drassanes
- 25 D'un port sedició amb semàfors sectaris.

¿Qui, si no jo, n'és Sacerdot Suprem?
 No cercàvem en va, pels clots de les muralles,
 L'empremta digital dels déus inexplicables.

Juliol de 1929 – Octubre de 1936¹⁵

15. J.V. Foix, *Obra poètica, V, On he deixat les claus...*, edició de J. Vallcorba Plana. Barcelona: Quaderns Crema, 1988.